

Andrej Inkret

SZÉLJEGYZETEK A SZLOVÉN KÖLTÉSZETRŐL

Gállos Orsolya fordítása

A szlovén szépirodalomnak lényegi jellemzője valami radikális ambivalencia – politikai struktúrájának éppúgy, akárcsak társadalmi helyzetének. A szlovén irodalom eleve a nemzeti mitológia sajátos formájaként alakult ki, s ezt az „auráját” mind a mai napig megőrizte. Költészete régtől fogva jelenti a nyelvvel való exkluzív artisztikus játékot és az ezoterikus egzisztenciális történelmi bizonyágtételt. E kétségkívül lényegi dimenziójában persze nem volt hatással a tényleges és konkrét szlovén életre, az emberi kapcsolatokra.

A költészet hagyományos szlovén (ön)értelmezése orpheuszi. Az egyik legkisebb európai nép, amelynek nem volt önálló politikai múltja, és amely csak az 1918-as osztrák–magyar összeomlás után szerveződött nemzetállammá (az úgynevezett Szerb–Horvát–Szlovén Királyság multinacionális keretében, vagyis mint korlátozott illetékességű, balkáni előjelű állam, amelynek nemzeti területe jelentős mértékben kívül került az államhatárokon) – a szlovének számára a szépirodalom az objektíve létező társadalmi és történelmi hiányok leginkább „természetes” pódléka és kompenzációja lesz. Lényegi meghatározója a szlovén népléleknek, és reprezentatív kinyilvánítása az önazonosságnak már a protestantizmus könyveivel (köztük a teljes Biblia-fordítással) a XVI. században; és főként azzá válik France Prešerennek az európai romantika kontextusában, a múlt század első felében keletkezett nagyszerű költői életművével. A szlovén identitás eleve nyelvi kérdés volt. Ezért logikus, hogy éppen a költészet, a nyelv legmagasabb rendű megvalósulása vált a szlovén nemzeti elv legközvetlenebb, legmegbízhatóbb és legautentikusabb kifejezőjévé.

A szlovéneket mint nemzeti közösséget az Ige egyesítette, a költői Szó, ez volt az alapvetés és a legitimáció. A költészet „mitologikus” forrás volt és alap, sajátos közönségi egzisztencia és társadalmi gyakorlat reprezentatív kifejeződése. Nem utolsósorban pedig jelképe a szlovén „védekezésnek” a szomszédos nagyobb népek gyarmatosító szándékával és a szlovének öngyilkos hajlamaival szemben is. A költészet úgyszólván „minden” volt, amit a múlt és a hagyomány megadott a szlovéneknek. Tanúságtétel a szlovén történelemről, és maga a történelem. A szlovén történelem nagymértékben „fedi” a szlovén irodalom történetét. A katonai egységek szlovén költők nevét viselték, és az írók fontos posztokat foglaltak el az ellenállás politikai és katonai vezetésében a második világháború idején, a szlovének első és legfontosabb történelmi tetteinek számító népfelszabadító felkelésben.

Mitológiaként azonban a szlovén irodalom ambivalens módon működött. Az első – ontológiai – szinten megalapozta a szlovén etnikai létet és ennek nemzeti eszméjét. Másfelől szüntelen, gyakorta tragikus vitákban és csatákban állt a konkrét szlovén társadalmi-történelmi valósággal. Aktuális, társadalmi szemszögből szinte valamennyi jelentős szlovén költő sikertelen, szerencsétlen ember. A költők itt fiatalon halnak meg, szegénységben, betegen, megalázottan. Megbecsülés és dicsőség csak haláluk után lesz osztályrészük. A szlovén költészetre a „részeg”, az „elátkozott” költő alakja a jellemző.

A költészet tehát elsősorban a szlovén iniciációt és apoteózist jelenti. Másrészt ugyanazon sorokban megvallja a tényleges, „ontologikus” szlovén állapotok felett érzett csalódását, kétségbeesését és dühét. A szlovén költő számára a haza „*a paradicsom képe*”, de a viszályok, méltatlan civakodások és „*vad viharok*” „*hideg hona*” is. A haza hol olyan, „*mint az egészség*”, máskor pedig „*mint a szajha*”, kigúnyolja azt, aki szereti őt. A XIX. század második felében költő tollából származik az a gondolat, amely szerint minden szlovént fel kell áldozni a szlovén „*eszmének*”... A költészet tehát Szlovéniában mitológia, egyszersemind könyörtelen, gyakorta az önpusztításig radikális „*kritikája minden létezőnek*”: ideális hangja az utópiának s ugyanakkor a disztópikus reménytelenségnek.

A szlovén irodalom ezért „kiváltságos” státusának ellenére sem volt soha a monolit közösségi tudat, illetve a nemzeti ideológia egyértelmű és pragmatikus megnyilatkozása. A szlovénségre, amelyhez a költészet már a nyelv okán is tartozott, s amelyben mitikus, „orfikus” szerepet játszott, szinte mindig rányomta bélyegét a szkepszis és a tragikus irónia, az ellenállás és a katasztrofikus szarkazmus. Éppen mert *mindkető ott van benne*, minősíthetjük valódi és autentikus költészetnek...

A költészet ennél fogva sohasem volt pusztán a szlovén nemzeti öntudat és a társadalmi akciók kiindulópontja, sokkal inkább volt ezek megkérdőjelezése. Mint költészet persze hordozta az általános emberi problematikát, s így jellemzőbb formációiban szinte nyomát sem leljük a nacionalista (nacionalisztikus) ideologémáknak és a provinciális idegengyűlöletnek. Alapját tulajdon költői nyelvének autonómiája képezi. E nyelvnek a nemzeti, illetve a társadalmi gyakorlatban való használhatósága persze önmagában is kérdéses vagy legalábbis kétséges.

A mitológiai szerep, amelyet a költészet játszott a szlovének körében, nemritkán gátolta tulajdon autonómiáját. De lett légyen a költészet akarva-akaratlanul is a szlovén problémakör középpontjában, s így a nemzeti elv konstruktív „történelmi” szolgálatában is, a tényleges szlovén életről szóló felismerései mégis használhatatlanok, vagyis tragikusak és disztópikusak voltak. Ezért a szűnni nem akaró szlovén konfliktusok az irodalommal és annak „felelőtlen” művelőivel. A költészet a szlovének számára egyszerűen túl fontos ahhoz, hogy rá lehetne bízni a költőkre. Ebből következik, hogy a szlovén költészet összes nyelvi, művészi és vallomásergiáit gyakran csak a tényleges helyzettel való konfliktusában, az úgynevezett „népben” és annak „politikájában” gondolkodva engedhette szabadjára.

Így a szlovén irodalom legmakacsabb, szinte állandó témái között szerepel a vita a költészet és annak „orfikus” küldetése, a költők és az úgynevezett „társadalom” között – a vita, amely a költők számára mindig traumatikus, hiszen a valóság költői víziója és az uralkodó „nemzeti” értékek, illetve normák közötti alapvető különbségre mutat. Ez természetesen az individuális, szubjektív ember autonómiája, szabadsága és az ember dolgaival ontológiai szinten foglalkozó ideológiai és politikai erő merevsége közötti konfliktus. A költők és a „nép” közötti vita (amit ontológiai szinten épenséggel a költők kezdeményeznek) az a szerkezeti állandó, amely a különböző eszme- és stílusváltozatokban is meghatározza a szlovén irodalom lényegét mind a mai napig.

Ebben a vitában nem volna semmi „szlovén”, ha az irodalom ugyanakkor nem létezne mint mitológia, tehát mint – az óhajtott és követelt – közös hang és elemi elkötelezettség. Tény, hogy a költészet Szlovéniában nem tud kilépni ebből a szövetségből, noha már csak „*per negationem*” vesz részt benne.

A költészet szerepe tehát leküzdhetetlenül ambivalens marad a szlovének körében. Elsősorban „az emberi lélek” alapigazságait vallja ki, másfelől újra és újra elismétli társadalmi-történelmi elégtelenségének és elmaradottságának tematikus történetét. A költészet csak nehézségek és nagy ellenállás árán lett léteben individuális, nyitott és szabad, elsősorban csak önmagának felelős egzisztenciális, illetve artisztikus nyelvi „játék”: még mindig akarva-akaratlanul valamely általánosan kötelező „hang a mélyből”. – Ma is, amikor a versek és elbeszélő művek nem tölthetnek be többé „orfikus” funkciót, az írók maradnak azon szlovén igazság elsődleges szószólói, amely nem függ az aktuális társadalompolitikai konjunktúrától, vagy vitába száll az uralkodó politikai erővel. A költészet hagyományos helyzete eleve biztosítja az író számára a „nemzeti” politikus, azaz a politikus mint „független” moralista, kritikus és tanú tekintélyét. De ez már nem annyira a költészetéről, mint inkább a mai szlovén társadalomról tanúskodik.

Ilyen értelemben több mint jellemzők az elmúlt ötven év szlovén költészetének eseményei, mely időben a szlovének megindították a népfelszabadító háborút, és katonai győzelmükkel újraszervezték önmagukat a tulajdon országukban, s ezzel talán végképp behozták történelmi lemaradásukat. Az ember azt várná, hogy a költészet ezek után lerázza a hagyományos „mitologikus” terhet, és „visszatér önmagához”. De az 1945. évi nemzeti felszabadulás után, főként szociális habitusát tekintve a költészet az maradt, ami mindig is volt Szlovéniában: még mindig lényegi meghatározója és kifejezője a nemzeti szellemnek.

Kiderült tehát, hogy a háború utáni szlovén állam nemzeti intézményeivel és szuverén operatív erejével sohasem tudta helyettesíteni a költészet jelképes funkcióját. Nemcsak azért, mert az 1941–45-ös felkeléssel és forradalommal hatalomra került, a nemzetek feletti kommunista fantazmára alapozott politikai erő a proletár osztályideológiát kombinálta a nemzeti elvvel, és hivatkozhatott Cankarra is, idézve a szlovén népről mint „proletár népről” alkotott szintagmát. Hogy a költészet nem szabadult meg mitologikus funkciójától, annak fő oka, hogy a háború utáni szlovén állam a sztálini modell szerint szerveződött, a társadalmi élet az uralkodó kommunista párt kizárólagos és totális diktatúrája alatt állt.

A költészet ebben az új – nemzeti szempontból tehát valóra váltott, kulturális és társadalmi szempontból viszont zárt – szlovén világban még mindig a szabadság feltételezett azilumát jelentette, az autonóm, egyéni „diskurzusok” imaginárius, illetve verbális foglalatát a társadalom felett uralkodó voluntarista politikai monolit ellenében. A költészet ekkor nemcsak az integratív „nemzeti” szövetség jelképe volt, hanem kinyílt mint a különbözőzés és a pluralizáció tere, mely a valós társadalmi életben nem létezhetett.

Lejátszódott tehát a valódi emberi értékeknek és a párbeszédnek mint az emberi sors alapvető és irreduktibilis igazságának kvázi reális megalapozása, mely sorsot semmiféle mégoly radikális (vagy „forradalmi”) politikai gyakorlat sem képes kiséjajítani – és amely ellentmondásosságában eredeti módon része a költészetnek. Főként pedig lejátszódott mint az ember társadalmi, vallási, morális, művészi és más bajainak szüntelen és kiszámíthatatlan reflexiója, amit az új szlovén állam totalitárius politikai kontextusa idézett elő (a maga gyakorta frusztrációs helyzetével a jugoszláv szövetségi államban). Az irodalom ezzel persze újra politizálódott, bármennyire próbálta is megnyitni a politikai komplexumon túli új szemantikai tereket, és bármennyire elrejtőzött is az ezoterikus metaforikus „jelekbe”. A költészet – akarata ellenére is – „mitologizált” maradt.

Éppen ezzel, hogy még mindig a valós társadalmi és politikai élet hiányosságainak fikatív kompenzációjaként működött, megmaradt annak, ami mindig is volt Szlovéniában: legfőbb nemzeti „*politicum*”, amely mindig „többet” jelent maguknál a poétikai megformálást adó szavaknál, s amely morális és egyéb tekintélye ellenére is híján van minden operatív és gyakorlati erőnek. A szlovén költészet artizmusa így továbbra is megmaradt hatalmas, globális metaforának. Egzisztenciális, esztétikai és egyéb „játékainak” horizontja még mindig politikai jellegű, és semmi sem utal arra, hogy ebben bármi is megváltoznék.

Bár ahogy már jeleztük, ez az a „sors”, amit a szlovén költészet nem egymaga formál a maga számára.

Gállos Orsolya

A SZLOVÉN KATYN

Drago Jančar egy rettenetes, a közelmúltig kibeszéletlen szlovén traumát dolgoz fel a KÉT KÉP-ben. Nem más ez, mint a testvérháború, Jančar szavaival az ideológiák háborúja, amelyben a szlovénség, Európa egyik legkisebb népe igen súlyos árat fizetett. (Lélekszámuk a határokon belül ma egymillió-nyolcszáz ezer, diaszpórájuk arányaiban a miénkhez mérhető.) A második világháború tragikus módon megosztotta a szlovéneket; megosztottságukat nemcsak a megszállókhoz való viszony szabta meg, hanem az is, hogy ki miként viszonyult a kommunista eszmékhez, amelyek 1943-tól fogva meghatározták az addig koalíciós alapon szerveződött ellenállási mozgalmat.

Amikor eldőlt a háború sorsa, Szlovénia területéről, ahol a jugoszláviai harcok utolsó csatái zajlottak, több tízezer fehér menekült Ausztriába, Karintia tartomány angolok által megszállt területére, ahol egyébként nagyszámú szlovén nemzetiség él. Nemcsak háborús bűnösök, nemcsak fehér tisztek adták meg magukat az angoloknak a megmenekülés reményében, hanem sok tízezer közkatonai is, akit éppúgy erőszakkal soroztak a do-

mobran egységekbe, mint ahogyan a partizánok is soroztak. Az angolok 1945 májusának utolsó napjaiban, Tito ismételt surgetésére, ezeket a hadifoglyokat visszaadták Jugoszláviának – ahogy a kózákokat is Sztálinnak. Becslések szerint tíz-tizenháromezer domobrants, többségükben alsó-szlovéniai parasztfiúkat, akiket a partizánok ezután néhány nap alatt belelőttek Kočevski Rog karsztharangjaiba, szakadékaiba. A visszaszolgáltatott szerb, horvát, szlovén nemzetiségű hadifoglyok és civilek, családtagok létszáma brit források szerint meghaladja a félmilliót.

° A jugoszláv Katynról évtizedeken át csak a szlovén szájhagyomány beszélt. Mert ezekből a sírokból is jöttek elő túlélők, akik elmondták vagy leírták, ami történt. De aki behozta az országba az emigrációban megjelentetett dokumentumokat, mint Drago Jančar 1973-ban, izgatás vádjával börtönbe került. Végül Edvard Kocbek költő, a partizánmozgalom egykori, időközben kegyvesztett vezetője törte meg a csendet 1975-ben, és beszélt egy interjúban Kočevski Rog-ról. Az elmondottakkal óriási vihart ka-